

Koller Boglárka

Új Európa 2019. március 29. után? – a brexit természetrajza

Bevezető

Norman Davies, neves brit történész, sajátos analógia mellett érvel Nagy-Britannia európai-sága kapcsán: „Nagy-Britannia európai kötődése nem kevésbé kétséges, mint Oroszországé. Az angol királyság a normann hódítástól kezdve a százéves háborúig ezer szállal kapcsolódott ugyan a kontinentális ügyekhez, modern történelmük legnagyobb részében az angolok mégis máshol próbáltak szerencsét. Miután alávetették és asszimilálták szomszédaikat a Brit-szigeteken, vitorlát bontottak és létrehoztak egy tengerentúli birodalmat. Akárcsak az oroszok, ők is határozottan európaiak voltak, elsőrendű Európán kívüli érdekekkel. Kötődésük valójában megosztott volt. Az a szokásuk, hogy a kontinenst mintegy mesziről szemléljék, csak a tengerentúli birodalom megszűnésével kezdett halványodni... Az 1920-as években az első páneurópai mozgalom kezdeményezői nem is számítottak sem Nagy-Britannia, sem Oroszország csatlakozására.”¹

A 20. és 21. századi európai történelem sokszor igazolta a brit különállást. Az Európai Közösséghez történő csatlakozásuk időpontja (1973) és mikéntje, az integrációs szerepvállalásuk és az Európai Unióból történő távozásuk is Nagy-Britannia sajátos európai kötődését példázza. 2016. június 23-án, 72,2%-os részvétellel, a brit állampolgárok többsége az unió elhagyása mellett tette le a voksát. A hónapokig tartó bizonytalanság és találgatások után, 2017. március 29-én Theresa May brit kormányfő aktiválta a liszaboni szerződés 50. cikkét, vagyis elindította a kilépési folyamatot, amelyre a szerződés szerint legfeljebb két év áll rendelkezésre. May 2017. június 8-án előrehozott választással és a konzervatívok remélt győzelemével szerette volna megerősíteni a pozícióját, amelyre a brexittárgyalásokhoz szüksége is lett volna, stratégiája azonban kudarcot vallott. Az előrehozott választásokon a Toryk leszerepeltek, csak az északír unionistáknak köszönhetően maradhatott May a kormányfői székben, de már sokkal gyengébb pozícióban, mint tavasszal. A 2017 decemberéig lezajlott EU–brit tárgyalási forduló nem hoztak komoly eredményt. E tanulmány lezárása előtt azonban jelentős mérföldkőhöz érkeztek a brexittárgyalások. 2017. december 8-án az Európai Unió és az Egyesült Királyság kormánya aláírták azt a tizenhat oldalas jelentést, amelyben megegyeztek az Egyesült Királyság kilépéséhez kapcsolódó feltételekben, ezzel megnyitva az utat a tárgyalások második fázisának megkezdése, vagyis az Egyesült

¹ DAVIES 2002, 29.

Királyság és az Európai Unió jövőbeli kapcsolata és az átmeneti időszakok kialakításáról szóló egyeztetések felé.²

A brexittárgyalások második szakasza kezdetekor érdemes csokorba gyűjteni az eddigi történeteket. A tanulmány a brexittárgyalások kapcsán néhány olyan mintát azonosít, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy jobban értsük a brexit természetét és lehetséges kimeneteit. A tanulmány alapfeltevése szerint a brit integrációs szerepvállalás múltbéli történései is fontos tanulságokkal szolgálhatnak a jelenkori brexittárgyalások természetéről. A brit belépés, az integrációs szerepvállalás és a kilépéshez vezető események politikatörténeti bemutatását nyújtjuk, majd az uniós álláspontot ismertetjük. Végül a brexittárgyalások második fázisának időzítése és a lehetséges témái kerülnek bemutatásra.

Belépés, integrációs politika és kilépés brit módra

A brit külpolitikának és ehhez kapcsolódóan a brit Európa-politikának visszatérő motívuma, amely a brit csatlakozást is meghatározta, és a kilépés mikéntjére is hatással van: az Egyesült Királyság azon hozzáállása, hogy gazdasági és politikai ereje folytán képes saját képére formálni, alakítani a folyamatokat.

Harold Macmillan konzervatív kormánya 1961-ben jelentette be, hogy az Egyesült Királyság csatlakozni kíván az Európai Gazdasági Közösséghez, amely váratlan fordulat volt akkor a brit külpolitikában, és felülírta a britek korábban a hatok integrációja irányában tanúsított hozzáállását.³ Az Egyesült Királyság ugyanis alig egy évvel ezt megelőzően hozta létre a szabadkereskedelmi övezetként működő EFTA-t, és máris az EGK tagjainak sorába jelentkezett. A fordulat okai főként gazdasági természetűek voltak,⁴ de az Amerikai Egyesült Államok és a Kennedy-adminisztráció is növekvő nyomást gyakorolt a szigetországra azért, hogy az Egyesült Királyság végre vegyen részt az európai integrációban.⁵ A brit csatlakozásnak azonban komoly akadálya volt De Gaulle tábornok személye. Fontos kiemelni azonban, hogy a brit tárgyalási pozíció sem volt erős. Macmillan és a fő tárgyaló Edward Heath sokszor a brit belpolitikának célzott és a honfitársaiknak tetsző üzeneteket fogalmaztak meg. Némi túlzással élve a brit miniszterelnök a csatlakozási folyamatot úgy értelmezte, mintha a hatok csatlakoznának az Egyesült Királysághoz, és nem pedig fordítva.⁶ Az Egyesült Királyság téves feltételezésekre alapozta stratégiáját. A britek abból indultak ki, hogy a hatok a mezőgazdasági politika jelentősebb döntéseit sem hozzák meg addig, amíg a Közösség nem dönt a brit, továbbá a dán és az ír csatlakozásról. Abban is hibáztak, hogy nem keresték más tagállamok, így a németek erősebb támogatását. A britek tárgyalási pozíciója ugyanis sokkal erősebb lehetett volna, ha a tárgyalások nem csupán a franciák és britek csatájáról szólnak, hanem kereskedelmi érdekkalkulációk alapján létrejött volna

² Joint Report from the Negotiators of the European Union and the United Kingdom Government on Progress during Phase 1 of Negotiations under Article 50 TEU on the United Kingdom's Orderly Withdrawal from the European Union.

³ A brit csatlakozás három felvonásáról lásd részletesen: ARATÓ–KOLLER 2015, 130–132.

⁴ ARATÓ–KOLLER 2013, 102.

⁵ ARCHER 2008, 24.

⁶ ARATÓ–KOLLER 2013, 103.

egy erős brit–német szövetség.⁷ A brit csatlakozásra végül De Gaulle sajtótájékoztató keretében mondott nemet. 1964-ben a munkáspárti Harold Wilson került hatalomra. A csatlakozás támogatottságát tekintve ő sem volt könnyebb helyzetben, mint Macmillan. A brit polgárok jelentős része ellenezte az ország EGK-tagságát. Wilson viszont tudta, hogy a brit gazdaságnak egyre nagyobb szüksége van az Európai Gazdasági Közösségre. Nagy-Britannia 1967-ben nyújtotta be másodszerre csatlakozási kérelmét. Bár de Gaulle nem volt olyan ellenséges Wilsonnal, mint Macmillannal, az álláspontján mit sem változtatott, és Wilsont is kikoszarozta.⁸ Nagy-Britannia végül 1969-ben, Georges Pompidou elnökké választását követően, harmadszorra is benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Közösséghez, amelyre már nem elutasítás volt a válasz.

A tagságra történő hosszas várakozás sem változtatta meg a britek alapállását arra vonatkozóan, hogy saját képükre formálják az integrációt. Belépésük után két évvel, 1975-ben népszavazást tartottak az EGK-ban történő bennmaradásukról, amely akkor az igenek többségét hozta. Nem nyugodtak azonban bele a felvételért cserébe vállalt kompromisszumokba. A brit költségvetési visszafizetés kérdését a nyolcvanas évek elején Margaret Thatcher brit miniszterelnök a brit érdek képviselője elsődleges prioritásának tekintette, és sikeresen meg is valósította 1984-ben.⁹ Az európai integráció ezt követő évtizedeiben mindig találunk példát a brit különállásra, a maastrichti szerződés opt-outjaitól kezdve az alkotmányos szerződés brit szövegezési javaslatain keresztül egészen David Cameron kormányfő által kezdeményezett kompetencia-felülvizsgálatig 2012-ben, amely végül elvezetett a brexitnépszavazáshoz is.

A brit különállás a sajátos brit szuverenitáskonceptióból adódik. Nagy-Britanniában ugyanis a szuverenitás alapvetően a királynőhöz és a Westminsterhez kötődik, vagyis a politikai rendszer minden más referenciapontja e kettő függvényében értelmezhető csak, beleértve az európai integráció intézményeit és vívmányait is. A brexithez vezető út is e szuverenitásharc jegyében értelmezhető. David Cameron kormányfő 2012-ben kezdeményezte az Egyesült Királyság és az Európai Unió úgynevezett kompetencia-felülvizsgálatát.¹⁰ A brit elképzelés a hatáskörök tagállamok felé történő visszajuttatásának lehetőségét is magában foglalta. Egy további lépésként Cameron 2013-ban ígéretet tett az uniós tagságról tartandó referendumra, és kinyilvánította, hogy egyedül az egységes belső piacot tekinti az Egyesült Királyság számára is megőrzendő uniós vívmánynak.¹¹ Cameron részéről ez egy belpolitikai stratégia része volt: az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja, az UKIP vitorlájából szerette volna kifogni a szelet úgy, hogy ezzel a Konzervatív Párt (teljes nevén Konzervatív és Unionista Párt) megosztottságát is csökkenti. Ő maga nem akart kilépni az EU-ból, csupán át szerette volna formálni az uniót, politikai tőkét kovácsolva a brit nemzeti szuverenitás védelmezői szerepéből. Egy darabig úgy tűnt, hogy jól taktikázik. 2014-ben a skót függetlenségi népszavazáson a skótok többsége az Egyesült Királyságban történő bennmaradás mellett voksolt, ő pedig 2015-ben megnyerte a választásokat. 2015-ben Cameron az Európai Tanács elnökének, Donald Tusknak és az európai döntéshozóknak is kifejtette,

⁷ MORAVCSIK 1998, 220.

⁸ ARATÓ–KOLLER 2013, 103.

⁹ ARATÓ–KOLLER 2015, 169–174.

¹⁰ ARATÓ–KOLLER 2015, 297.

¹¹ CAMERON 2013.

hogy milyen irányban kívánja megreformálni az uniót.¹² „Ahol szükséges, ott európai, de ahol csak lehetséges, nemzeti döntéshozatal a kívánatos” – hangsúlyozta Cameron álláspontját.¹³ A 2016. februári EU-csúcson David Cameron kijelentette: Nagy-Britannia számára többé nem út az egyre szorosabb integráció, továbbá azt is, hogy nem áll szándékában a brit adófizetők pénzéből korlátozások nélkül finanszírozni Nagy-Britanniában dolgozó európai uniós (többségében kelet-közép-európai) polgárok szociális juttatásait. A brit kormányfő hazája európai uniós tagságának újratárgyalása, új típusú integrációs gondolkodásmód meghonosítása mellett tette le a voksát. A brit elképzelést – ha nehezen is – sikerült Cameronnak az EU-val és a tagállamokkal elfogadtatnia, akkor is, ha az számos diszkriminatív elemet tartalmazott, főleg a kelet-közép-európaiaknak nyújtandó szociális juttatások terén. Cameron alapállása – akárcsak a brit belépéskor – az uniós és a tagállamok vezetőivel folytatott tárgyalások során az volt, hogy az Egyesült Királyság olyan gazdasági és politikai erőt képvisel Európa számára, amely alapján az Európai Uniótól is elvárható kompromisszumkészséget a reformokat illetően.

Bár Cameronnak nem állt szándékában kiléptetnie az Egyesült Királyságot az unióból, s ő maga is a bennmaradás mellett kampányolt, választóinak tett ígéretét be kellett váltania. Kockázatos stratégiát választott a rövid távú politikai támogatás reményében. 2016. június 23-án népszavazást tartottak, ahol a kilépéspártiak kerültek többségbe. Cameron távozni kényszerült. A népszavazás történelmi fiaszkóvá vált. Az eredmény nyilvánosságra hozatala után a brit belpolitikában is felgyorsultak az események. Októberig elhúzódó miniszterelnök-választásra lehetett számítani, de hamarabb megtalálták Cameron utódját. A miniszterelnöki székért folytatott versengésből 2016. július 13-án a korábbi belügyminiszter, Theresa May került ki győztesen.¹⁴ Beiktatásával May rövid időre eloszlatta a bizonytalanságot az új népszavazás lehetősége és a referendum végrehajtásának esetleges elkerülése körül: ígéretet tett a kilépés végrehajtására, és intézményi változásokat is eszközölt. „A brexit brexitet jelent. Országunk az Európai Unióból történő kilépés mellett döntött. Miniszterelnökként biztosítani fogom, hogy ez megtörténjen.”¹⁵ Brexitminisztériumot hozott létre David Davis vezetésével. A yorki születésű konzervatív képviselőre, aki már a népszavazási kampányban is a kilépés mellett kampányolt, azért eshetett May választása, mert Boris Johnsonhoz vagy Liam Foxhoz képest visszafogottabb politikus, így kevésbé kockázatos választásnak tűnt. A népszavazás után Theresa May a Konzervatív Párt és a brit lakosság megosztottsága, valamint a brit belpolitikai viharok miatt hónapokig várt a notifikációval, amelyre végül 2017. március 29-én került sor. Az Európai Tanács elnökének, Donald Tusknak írt levelében Theresa May a következőképpen fogalmazott: „[A] mai napon e levéllel az Egyesült Királyság népe által meghozott demokratikus döntésnek kívánok érvényt szerezni. Az Európai Unióról szóló szerződés 50. cikke (2) bekezdésének megfelelően ezennel bejelentem az Európai Tanácsnak, hogy az Egyesült Királyság ki kíván lépni az Európai Unióból.”¹⁶

¹² BÓKA–HALMAI–KOLLER 2016, 60–61.

¹³ David Cameron levele Donald Tusknak, 2015. november 10.

¹⁴ BÓKA–HALMAI–KOLLER 2016, 58–79.

¹⁵ Theresa May says 'Brexit means Brexit and we will make a success of it' in first speech as leader – latest live updates (2016).

¹⁶ *Az Egyesült Királyság miniszterelnöke által az Európai Tanács elnökének eljuttatott, 2017. március 29-én kelt levél.* XT 20001/17. Brüsszel, 2017. 03. 29.

Mindazonáltal a brexit mikéntje körüli bizonytalanság nem került le a napirendről. Bár May az úgynevezett „hard brexit” mellett tette le a voksát, elődje, Cameron hibás stratégiájának szellemében ő is politikai fiaszkót generált. Bár nem lett volna rá szüksége, 2017. június 8-ára előrehozott választást hívott össze abban a reményben, hogy pártja megerősödve kezdheti el a brexittárgyalások érdemi részét. A Toryk azonban súlyos vereséget szenvedtek. Csak hajszálon múlt, hogy May maradhatott a kormányfői székben. May meggyengült pozíciója a brit álláspont egyértelmű és világos megfogalmazására és a brexittárgyalásokra is hatással van. Sokáig úgy tűnt, hogy az Egyesült Királyság a „no-deal”, vagyis kilépési megállapodás nélküli távozás felé halad. 2017 novemberében, hat lezárt tárgyalási forduló után, a tárgyalópartnerek még mindig úgy vélték, hogy technikai megállapodásokon túl a kilépés legjelentősebb kérdéseiben nem sikerült egyezsége jutniuk. Decemberben azonban fordulat történt: 2017. december 8-án az Európai Unió és az Egyesült Királyság kormánya aláírták azt a tizenhat oldalas jelentést, amelyben megegyeztek az Egyesült Királyság kilépéséhez kapcsolódó egyes feltételekben, ezzel megnyitva az utat a tárgyalások második fázisának megkezdése, vagyis az Egyesült Királyság és az Európai Unió jövőbeli kapcsolatának kialakításáról szóló egyeztetések felé.¹⁷

Az Európai Unió álláspontja

Az Európai Unió eddigi történetében még nem volt arra precedens, hogy valamely tagállam saját akaratából távozzon a közösségből. A belépés és kilépés változó természetű aktus. Mindamellett, hogy mindkettőhöz szükség van nemcsak az uniós intézmények, de valamennyi tagállam jóváhagyására is, a kilépés a notifikációt követően időben behatárolt, a tárgyalásokra maximum két év áll rendelkezésre. Ez utóbbi körülmény, vagyis az idődimenzió megkülönböztetett szerepe az Európai Unió számára erős tárgyalási pozíciót jelent, amely az Egyesült Királyság részéről is az évtizedeken keresztül alkalmazottól eltérő tárgyalási stratégia alkalmazását követeli meg. Az Európai Bizottság elnöke, Jean-Claude Juncker a notifikációt követően azonnal deklarálta a brexittárgyalások kötelező kétlépcsősségét: először a kilépés feltételeiben kell megegyezni, csak azután kerülhet sor azokra a tárgyalásokra, amelyek a brit–EU viszony jövőjének kialakítására vonatkoznak. Az uniós intézmények és vezetőik tartották magukat e szabályhoz. Ragaszkodtak ahhoz, hogy nem bocsátkoznak tárgyalásokba az Egyesült Királyság és az unió jövőbeli kapcsolatáról. E szabály azonban a tagállami álláspontok kialakítására csak korlátozott hatással volt. A kormányköziség jegyében ugyanis az Egyesült Királyság a tagállamok vezetőivel bilaterális egyeztetéseket is kezdeményezett. Első útja Angela Merkelhez vezetett, de Francois Hollande-ot is felkereste.¹⁸

A bejelentés után a tényleges tárgyalások az Egyesült Királyság és az Európai Unió között 2017. június 19-én kezdődtek meg a már korábban kiadott tanácsi állásfoglalásban

¹⁷ Joint Report from the Negotiators of the European Union and the United Kingdom Government on Progress during Phase 1 of Negotiations under Article 50 TEU on the United Kingdom's Orderly Withdrawal from the European Union.

¹⁸ BÓKA–HALMAI–KOLLER 2016, 63.

lefektetett elvek alapján.¹⁹ Egyik legfontosabb alapelvként az unió hangsúlyozta az egységes belső piachoz kapcsolódó négy szabadság elválaszthatatlanságát, amely kizárja az azok között történő válogatást (ügynevezett cherry-picking). Ugyanígy, már a tárgyalások megkezdése előtt az EU hangsúlyozta, hogy kizárja az ágazati alapon történő részvételt az egységes belső piacon. Alapelvként került megfogalmazásra az is, hogy a tárgyalásokra egyetlen csomagként kerül sor az átláthatóság és a részterületeken történő külön megállapodások elkerülése érdekében. A tanácsi iránymutatások között szintén kiemelt helyen szerepelt az, hogy a tagállamok nem folytathatnak külön tárgyalásokat és nem köthetnek külön megállapodásokat sem az Egyesült Királysággal a brexitről. A tárgyalások szakaszos végrehajtásának szabályát nemcsak a Bizottság, de az Európai Tanács hivatkozott iránymutatásai is hangsúlyozták annak érdekében, hogy a kilépés rendezett módon és a bizonytalansági tényezőkből adódó kockázatok minimalizálásával valósulhasson meg. Ennek értelmében két fő szakaszra bontották a notifikáció (2017. március 29.) és a kilépés (2019. március 19.) közötti időszakot. A jogbiztonság érdekében az első szakaszban (I. szakasz) a kilépés állampolgárokra, vállalatokra, külső partnerekre vonatkozó azonnali hatásait szükséges megtárgyalni, és a közös lépésekben megállapodni. Másrészt szintén az első tárgyalási szakaszban szükséges a kiválásból eredő jogok és kötelezettségek megváltozásából, megszűnéséből adódó körülmények rendezéséről megállapodni. A második szakaszban nyílt lehetőséget az Egyesült Királyság és az Európai Unió jövőbeli kapcsolatának kialakításáról szóló tárgyalások megkezdésére. A kilépési megállapodást már ennek szellemében, erre tekintettel kell majd létrehozni. E ponton érdemes megjegyezni, hogy az uniós álláspont megfogalmazása némi ellentmondást hordoz. Ugyanis a májusi tanácsi határozatban az áll, hogy „az unió és az Egyesült Királyság közötti leendő kapcsolatokról csak azt követően lehet megállapodást kötni, hogy az Egyesült Királyság harmadik országgá vált, a tárgyalások nem foglalkoznak az unió és az Egyesült Királyság közötti leendő kapcsolatok keretével kapcsolatos kérdésekkel azon túlmenően, hogy a tárgyalások során figyelembe veszik e keretet”.²⁰ Következésképpen a brexittárgyalásoknak nem része ugyan a jövőbeli kapcsolatok tárgyalása, de a kilépési megállapodásnak már figyelembe kell vennie a formálódó kereteket. A politika számára fontos változás a második szakaszban: e rendelkezés feloldja a jövőbeli kapcsolatokról történő tárgyalás tilalmát.

E második fázisban kiemelt szerepet kap az ügynevezett átmeneti időszak meghatározása is. Ehhez kapcsolódóan fontos alapelvként fektették le a tagállamok, hogy „amennyiben felmerülne az uniós vívmányok alkalmazásának korlátozott időtartamra történő meghosszabbítása, az szükségessé tenné a hatályos uniós szabályozási, költségvetési, felügyeleti, igazságszolgáltatási és végrehajtási eszközök és struktúrák alkalmazását is”.²¹ Ez azt jelenti, hogy amennyiben az Egyesült Királyság meghatározott átmeneti időszakban uniós vívmányhoz férhet hozzá, úgy az ezzel együtt járó jogi, intézményes és pénzügyi kötelezettségeket is vállalnia kell.

¹⁹ Lásd: Az Európai Tanács 2017. 04. 29-i rendkívüli ülésének (50. cikk) EUCO XT 20004/17 iránymutatásai. Brüsszel, 2017. 04. 29.

²⁰ A Tanács határozata a Bizottságnak a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságával az állam Európai Unióból való kilépésének szabályait meghatározó megállapodásról folytatandó tárgyalások megkezdésére való felhatalmazásáról (2017). Brüsszel, 2017. május 3.

²¹ Az Európai Tanács 2017. 04. 29-i rendkívüli ülésének (50. cikk) EUCO XT 20004/17 iránymutatásai. Brüsszel, 2017. 04. 29.

A tárgyalások megkezdése előtt az Európai Unió kifejezte: a szabad mozgás gyakorlását kiemelt prioritásként kezeli azon uniós állampolgárok tekintetében, akik az Egyesült Királyságban vállaltak munkát, folytatnak tanulmányokat, és azon brit állampolgárok tekintetében is, akik az EU más tagállamaiban képzelik el a jövőjüket. A tanácsi iránymutatás világosan kifejezte, hogy az EU e tekintetben nem enged, és biztosítékokat vár a tárgyalások első szakaszában erre vonatkozóan. „A tárgyalások során alapvető prioritásként fogjuk kezelni, hogy kölcsönös garanciákról állapodjunk meg az Egyesült Királyság unióból történő kilépése által érintett uniós és egyesült királysági polgároknak és családtagjaiknak a kilépés időpontjában fennálló, az uniós jogból fakadó jogállásának és jogainak védelme érdekében.”²² Mindezeket túl ugyanolyan prioritásként kezeli a jogbiztonságot a vállalkozások működésére vonatkozóan is. Az EU célkitűzésként fogalmazta meg azt, hogy egyetlen pénzügyi megállapodás szülessen az Egyesült Királyság még uniós tagként vállalt pénzügyi kötelezettségvállalásainak rendezésére, beleértve a többéves pénzügyi keretet, valamint az Európai Beruházási Bank, az Európai Fejlesztési Alap és az Európai Központi Bank vonatkozásában vállalt brit kötelezettségeket. Az uniós álláspont megfogalmazásánál két tagállam különös figyelmet kapott. Egyrészt Írország és hozzá kapcsolódóan az Egyesült Királysághoz tartozó Észak-Írország. Az unió célkitűzésként fogalmazza meg azt, hogy el kell kerülni a határellenőrzés visszaállítását. A másik uniós tagállam Ciprus, amely külön is említésre került. A ciprusi brit felségterületek tekintetében is meg kell állapodnia az EU-nak és az Egyesült Királyságnak.

Az Általános Ügyek Tanácsa 2017. május 22-én hatalmazta fel az Európai Bizottságot a tárgyalások megkezdésére. Az Európai Unió részéről a tárgyalásokat a francia nemzeti, de uniós színekben is igen tapasztalt politikus, Michel Barnier vezeti. Barnier a kilencvenes években környezetvédelmi, majd európai ügyekért felelős miniszterként, a kétezres években külügyi, majd agrár- és halászati miniszterként tevékenykedett, az európai uniós politikában is vezető pozíciókat töltött már be. 1999 és 2004 között regionális politikáért és intézményi reformokért felelős biztos, 2009 és 2010 között hazája néppárti képviselőcsoportjának vezetőjeként európai parlamenti képviselő, majd 2010 és 2014 között az Európai Bizottság alelnöke és a belső piacért és szolgáltatásokért felelős biztos.²³

Az uniós főtárgyaló, Michel Barnier és a brit brexitügyi miniszter, David Davis abban egyeztek meg, hogy havonta egy egyhetes tárgyalási fordulót tartanak. Az Európai Unió és az Egyesült Királyság eddig hat tárgyalási fordulót teljesített. Mind a hat forduló három fő témára fókuszált: a polgárok jogai (1), Írország és az Egyesült Királyság közötti határ (2), valamint az Egyesült Királyság pénzügyi kötelezettségei a kilépést követően (3).

May költséges diplomáciai bravúrja – mérföldkő a brexittárgyalásokban 2017. december 8-án.

2017 decemberére az Európai Unió és az Egyesült Királyság már hat tárgyalási fordulót teljesített, de a technikai részleteken túl nem sikerült valódi előrehaladást elérni a kilépés feltételeit illetően. A kilépés időbeli behatároltsága miatt ez az Egyesült Királyság számára egyre gyengülő tárgyalási pozíciót jelentett, hiszen mindaddig, amíg nem sikerül az első fázist lezárni, nem kerülhet sor arról történő tárgyalásra, hogy milyen kapcsolatokat alakít

²² Európai Tanács 2017.

²³ Lásd Michel Barnier életrajzát. Elérhető: www.ec.europa.eu/info/sites/info/files/cv-barnier_en_0.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)

ki az unió és az Egyesült Királyság a jövőben. Az elemzők egy része már a no-deal, vagyis megállapodás nélküli távozás scenárióját vizionálta. A brit miniszterelnök azonban át-törést szeretett volna elérni még a 2017-es év vége előtt. Az első szakasz lezárása három fő kérdésben történő megegyezéstől függött.

Az első, az Egyesült Királyságban dolgozó uniós polgárok és az unió más tagállamaiban dolgozó brit polgárok és családtagjaik jogainak garantálása. Már a kilépési referendumhoz vezető kampányban és a politikai vitákban is kiemelt szerepet kapott az Egyesült Királyságban dolgozó uniós polgárok és családtagjaik státusza. Cameron korlátozni kívánta szociális juttatásait, amely hatalmas vitákat váltott ki a többi tagállam politikusai és polgárai körében is. A Visegrádi Négyek közös álláspontot alakítottak ki, amelyben garanciákat vártak polgáraik jogainak védelmére. „Az európai állampolgárok és az európai vállalatok nem kerülhetnek rosszabb helyzetbe, mint a brit állampolgárok és a brit vállalatok. Az EU és az Egyesült Királyság közötti kilépési megállapodásnak a viszonyosságon és a méltányosságon kell alapulnia.”²⁴ Az Európai Unió a tárgyalások során mindvégig a kölcsönösséget hangsúlyozta: vagyis a huszonegy uniós tagállamban maradó és dolgozó brit polgárok jogainak garantálását együtt kell az Egyesült Királyságban élő polgárok jogaival rendezni. A közös jelentésben a felek végül megállapodtak abban, hogy a jogbiztonság garantálása érdekében a kilépés után még nyolc évig megmarad az Európai Bíróság joghatósága a polgárok jogainak garantálása érdekében.

A második téma Írország és Észak-Írország kérdése volt. A brexit első fázisának lezárásához ugyanis Írország számára elfogadható megoldást kellett találni Észak-Írország tekintetében, amely a tárgyalások során az egyik legnagyobb kihívásnak bizonyult. Írország és az Egyesült Királyság 1973-ban együtt érkeztek az Európai Közösségbe, de most a tárgyalóasztal eltérő oldalán foglalnak helyet. Úgynevezett hard brexit megvalósulása esetén, amennyiben az Egyesült Királyság elhagyja az egységes piacot és kilép a vámunióból, Észak-Írország és Írország között szükségessé válik a határellenőrzés bevezetése, amely újra előhozhatja a térség nacionalista-unionista megosztottságát, és a vallási, politikai viták újbóli fellángolását is eredményezheti. Ez sem az Európai Uniónak, sem az Egyesült Királyságnak nem érdeke, ezért közös célkitűzésként fogalmazták meg azt, hogy a brexit ne veszélyeztesse az 1998-as nagypénteki megállapodás eredményeit. Ugyanakkor az Európai Unió az egységes belső piac integritását sem kívánja gyengíteni. Észak-Írország és Írország közötti szabad határ esetén ugyanis nincs biztosítva az unióba belépő áruk minőségének kielégítő ellenőrzése. Írország a brexittárgyalások vétóját is kilátásba helyezte, amennyiben nincs garancia, hogy nem lesz úgynevezett kemény, fizikai határ Írország és Észak-Írország között. Az írek ragaszkodtak Észak-Írország különleges státuszának megmaradásához, valamint ahhoz is, hogy az északírek, akik ír állampolgárok is, továbbra is szabadon kelhessenek át az északír–ír határon és uniós állampolgárként élhessenek Észak-Írországban. Donald Tusk Leo Varadkar, ír miniszterelnöknek írt levelében már korábban nyilvánvalóvá tette, hogy a brexittárgyalások során az ír álláspontot a legmesszemenőbbekig figyelembe veszik: „Hadd mondjam nagyon világosan: ha az Egyesült Királyság ajánlata elfogadhatatlan Írország számára, akkor az elfogadhatatlan lesz az EU számára is. Tudom, hogy egyes brit politikuskok számára nehéz ezt megérteni. De ez a hozzáállás abból adódik, hogy míg

²⁴ Joint Statement of the Heads of Governments of the Visegrad Group Countries: Towards Union of Trust and Action. 2016. június 28.

Írország uniós tagállam, az Egyesült Királyság elhagyja az uniót.”²⁵ Az északír unionisták (Demokrata Unionista Párt = DUP) ugyanakkor garanciákat kértek arra vonatkozóan May-től, hogy Észak-Írország ugyanolyan feltételekkel hagyja el az Európai Uniót, mint az Egyesült Királyság többi része. Kifejezték azon álláspontjukat, hogy számukra elfogadhatatlan olyan megoldás, amely gazdaságilag vagy politikailag elkülöníti Észak-Írországot az Egyesült Királyság többi részétől.

December elejére Theresa May brit kormányfő és Jean-Claude Juncker közel kerültek az első fázis lezárásához, ezért munkabédet hívtak össze december 4-ére a dokumentum nyilvánossá tétele előtt. Az ebédet azonban egy váratlan telefon, Arlene Foster a Demokrata Unionista Párt vezetőjének hívása zavarta meg, aki világossá tette, hogy semmilyen külön státuszt nem tud elfogadni Észak-Írország számára. May nehéz helyzetbe került: eredményt kellett produkálnia a már hónapok óta tartó, de komoly előrelépést nem eredményező tárgyalási fordulók után, immár politikailag meggyengült helyzetben, függve a DUP támogatásától. Ezen túl May ismét szembesült azzal, hogy a brexittárgyalások minden egyes lépésénél figyelemmel kell lennie a soknemzetiségű Egyesült Királyság egybentartására. A rá nehezedő nyomást tovább fokozta ugyanis, hogy Nicola Sturgeon, Skócia első minisztere is figyelmeztetett, amennyiben Észak-Írország bármilyen külön státuszt kap, akkor azt alapul véve Skócia is igényelni fog hasonlót.

A hétfőre (december 4.) tervezett közös bejelentést a brexittárgyalások első szakaszának lezárásáról elhalasztották. Maynek azonban az ír miniszterelnökkel és a DUP vezetőivel történt sorozatos egyeztetések során sikerült módosítania a szöveget, és olyan verziót véglegesíteni, amely az uniós tagállam Írország és a DUP számára is elfogadható. May december 8-án már módosított szöveget terjesztett elő. A végleges szövegben minden érintett megtalálhatta a számára fontos rendelkezéseket, így az Írország és Észak-Írország közötti fizikai határ létesítésének elkerülése, Észak-Írország az Egyesült Királyság integráns részeként történő kezelése is szerepel a közös jelentésben. Ugyanakkor mindezen megállapodásokat az Egyesült Királyság és az unió közötti későbbiekben kialakítandó kereskedelmi kapcsolatok természetének függvényében határozták meg. Vagyis a kérdés nyitva maradt: Hogyan lesz lehetséges „puhább” határ fenntartása, anélkül, hogy az egyetemes piac integritásán csorba esne?

A harmadik kulcsterület az Egyesült Királyság pénzügyi kötelezettségvállalása volt. Az Egyesült Királyság integrációs szerepvállalása történetének – különösen a nyolcvanas évek elején zajló brit költségvetési vita – ismeretében arra lehetett számítani, hogy ezen a területen nehéz lesz egyezsége jutni. A három kulcsterület közül azonban ez bizonyult a legkönnyebben elfogadhatónak. Az Egyesült Királyság számára ugyanis a pénzügyi feltételek vállalása jelentette annak a belépőnek a megváltását, amely abba a szobába vezet, ahol a számára fontos, a jövőbeli kapcsolatok kialakításáról lehet majd egyeztetni. Ezért a vártnál könnyebben belement a „válási számla” kifizetésébe, amely elemzők szerint 25,4 és 65,1 milliárd közötti euró kifizetését jelentheti.²⁶ Az Egyesült Királyság vállalta, hogy minden korábban vállalt pénzügyi kötelezettségét teljesíti, és még 2020-ig fizeti az Európai Unió közös költségvetésébe a brit hozzájárulást is.

²⁵ Remarks by President Donald Trump after his meeting with Taoiseach Leo Varadkar. Sajtóközlemény, 722/17. 2017. 12. 01.

²⁶ Lásd: DARVAS–EFSTATHIOU–RAPOSO 2017.

Második szakasz – „félkemény” brexit?

2017. december 11-én Theresa May a kilépés első szakaszának lezárásáról szóló közös jelentést bemutatta a brit alsóházaknak. Fontos változás a kormányfő politikai szóhasználatában, hogy elhatárolódott a kilépés „kemény” vagy „puha” besorolásától, és hangsúlyozta, hogy az elvek és célkitűzések nem változtak: „Elnök úr, ez nem egy kemény vagy puha brexitről szól. A tárgyalások második szakaszának megkezdéséhez szükséges megállapodás teljes mértékben összhangban van a Firenzében²⁷ és a Lancaster House-i beszédeimben²⁸ kifejtett elvekkel és célkitűzésekkel. Tudom, hogy egyesek kételkedtek abban, hogy elérnénk ezt. Az előttünk álló folyamat nem lesz könnyű. Az eddigi eredmények kompromisszumokat kívántak meg az Egyesült Királyságtól és az EU-tól is, azért, hogy közösen léphessünk előre. És ezt tettük. Természetesen, addig semmiben sem állapodunk meg, amíg mindenben meg nem állapodunk.”²⁹

Ahogy Donald Tusk is nyilatkozott, az első fázis lezárása bár fontos mérőföldkönek tekinthető, csupán azt jelenti, hogy a tárgyalások könnyebbik részén vannak túl a tárgyalófelek, az igazán nehéz kérdések csak most kerülnek majd napirendre. „A tárgyalások első szakaszának lezárása mérsékelt előrelépés, hiszen csak tíz hónap áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy meghatározzuk az átmeneti időszakot és az Egyesült Királysággal való jövőbeli kapcsolatunkat. Egy örült versenyfutás várható az idővel, amelyben egységünk kulcsfontosságú lesz.”³⁰ A tárgyalások időzítését tekintve valóban szoros ütemezéssel lehet kalkulálni. Ahhoz ugyanis, hogy 2019. március 29. előtt a brit parlament dönthessen az EU–brit kilépési megállapodásról, 2018 őszéig nemcsak az EU–brit kereskedelmi megállapodás nagy kérdéseiben, de a részletekben is szükséges a tárgyalófeleknek megállapodniuk. A minimális ratifikációs idő ugyanis 5-6 hónap, vagyis októberig/novemberig meg kell születnie a megállapodásnak. Ez esetben is valószínűsíthető azonban 2019. március 29. után úgynevezett átmeneti periódus meghatározása, amely lehetővé teszi a zökkenőmentes kilépést. A brüsszeli Bruegel Intézet szerint azonban másfajta időzítés is elképzelhető. Ha ugyanis a részletekben nem sikerül megállapodniuk őszig a feleknek, akkor a részletekről történő tárgyalás elhúzódhat akár 2019 márciusáig. Ez esetben a ratifikáció 2019 márciusa utáni átmeneti időszakra eshet, és az is elképzelhető, hogy újfajta kereskedelmi megállapodás csak 2021-ben lép hatályba. Az átmeneti időszakban az Egyesült Királyság az egységes belső piac és a vámunió része marad, mint tagállam befizet az unió közös költségvetésébe, de már anélkül, hogy az uniós döntésekbe beleszólása lenne.

December eleje óta azonban az Egyesült Királyság mintha másképp értelmezné a közös jelentést. Nagy felháborodást váltott ki David Davis azon kijelentése, hogy a december 8-i megállapodást csupán szándéknyilatkozatnak minősítette és nem jogi kötelezettségvállalásnak.³¹ A közös jelentés tartalmának puhítását célzó nyilatkozatot az Európai Unió nem nézi jó szemmel. Az Európai Parlament brexitkoordinátora, Guy Verhofstadt twitter-üzenetben azonnal reagált: „Davis kijelentése haszontalan és aláássa a bizalmat. Az Európai

²⁷ Theresa May's Florence Speech.

²⁸ Theresa May's Lancaster House Speech.

²⁹ Theresa May's statement on EU negotiations. 11 December 2017.

³⁰ Invitation letter by President Donald Tusk to the members of the European Council ahead of their meeting on 14 and 15 December 2017.

³¹ DEMERTZIS–SAPIR 2017; *David Davis on moving onto phase two of brexit talks* (2017).

Parlamentben készülő szöveg is tükrözni fogja ezt [...] a megállapodást mihamarabb jogi dokumentumba kell átültetni.”³² Mindezek a jelek arra utalnak, hogy fordulatok várhatóak a tárgyalás második szakaszában is. Az Egyesült Királyság oldalán taktikai változtatások adódhatnak a brit belpolitika változásokból, egy esetleges ír vétóból, de Davis személyes politikai ambícióiból is. Mindezekén túl, a brit kormánynak a brexittárgyalások második szakaszában a brit állampolgároktól kapott visszajelzésekre is figyelnie kell. A 2017-es év ugyanis jelentős változást hozott a brit polgárok brexittattitűdjében. Egy reprezentatív felmérés alapján, míg februárban a britek 46%-a gondolta úgy, hogy az Európai Unió elhagyása a helyes lépés, addig ez 2017 végére 43%-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan, míg februárban a britek 42%-a gondolta úgy, hogy a kilépés helytelen, mára ez 45%-ra emelkedett, vagyis most már azok vannak többségben, akik sajnálják a kilépést. A brexit terminus mellé immár a „bregret”, vagyis a kilépést sajnálók csoportjára használt fogalom is megszületett. Az attitűdváltozás ellenére, a britek többsége (52%) úgy gondolja, hogy a kormánynak a brexitreferendum eredményének megfelelően végre kell hajtania a kilépést.³³

Azt, hogy végül kemény, puha vagy félkemény kilépés lesz, még nem lehet tudni. A második szakasz tárgyalásai az Egyesült Királyság és az Európai Unió közötti kereskedelmi megállapodás körül bontakoznak majd ki. Az Európai Unió elhagyásával ugyanis megszűnhetne az Egyesült Királyság hozzáférése az egységes belső piachoz. Az Egyesült Királyság számára tehát prioritás minél előnyösebb feltételek elérése. Ha ugyanis nem sikerül 2019 márciusáig megállapodni, akkor immár külső államként az Egyesült Királyság magasabb vámtarifákkal és bürokratikus kereskedelmi korlátozásokkal is szembesülhet.

Ez sem az Egyesült Királyságnak, sem az Európai Uniónak nem érdeke. Az Egyesült Királyságnak jelenleg az Európai Unió a legfontosabb kereskedelmi partnere. 2016-ban előbbi exportjának 43%-a az Európai Unió tagállamaiba irányult, importjának 54%-a pedig az unióból érkezett. Az Európai Unió jelenleg szabadkereskedelmi megállapodásokban gondolkodik az Egyesült Királyság és az unió között, olyanokban, mint az EU és Kanada között 2014-ben aláírt, de még nem teljeskörűen hatályba lépett CETA (átfogó gazdasági és kereskedelmi megállapodás), vagy a Norvégiával, Izlanddal és Liechtensteinnel 1994-ben hatályba lépett EGT (Európai Gazdasági Térség). Mindkettő szabadkereskedelmi megállapodás, így az áruk eredetének ellenőrzése miatt szükséges a határellenőrzés bevezetése. Továbbá, a CETA-hoz hasonló megállapodás megkötésekor az Egyesült Királyság nem férne hozzá az uniós pénzügyi szolgáltatási piachoz. Az EGT-hez hasonló megállapodás megkötésekor pedig a személyek szabad mozgását továbbra is el kellene fogadnia feltételként. Elemzők szerint éppen ezért CETA-plusz vagy EGT-mínusz típusú szabadkereskedelmi megállapodás megkötéséért tárgyal majd a brit fél.³⁴ Nagy kérdés persze, hogy az unió milyen kompromisszumokra lesz hajlandó, és a tárgyalóasztal uniós oldalán helyet foglaló Írország számára melyik megoldás lesz elfogadható. A migráció, az Egyesült Királyságban élő és dolgozó uniós állampolgárok, valamint az EU-ban dolgozó britek jogai, az ír–északír határkérdés és a lelépési számla továbbra is terítéken lesznek, hiszen ezek mind a létrejövő kereskedelmi megállapodás természetétől függő kérdések.

³² Lásd: VERHOFSTADT 2017.

³³ Lásd: *There has been a shift against brexit, but the public still think we should go ahead with it* (2017).

³⁴ WARD 2017.

Összegzés

Milyen Európai Uniót képzeljünk magunk elé 2019. március 29. után? Valószínűleg még az átmeneti időszakban leszünk az Egyesült Királyság és az unió közötti újfajta gazdasági, kereskedelmi és politikai kapcsolatok kialakításában. 2019 tavaszán már meg lehet mondani, hogy a Theresa May által még közvetlenül a referendum után ajánlott, úgynevezett hard brexit, vagy könnyített kilépés valósul-e meg. Az Európai Uniónak érdekében áll a kompromisszumkészség a tárgyalások második szakaszában, de nem állnak érdekében a túlzott kompromisszumok. A kilépés politikai, gazdasági és pénzügyi árát ugyanis el kell kérnie a szigetországtól, máskülönben a már eddig is különutas megoldásokat és opt-outokat favorizáló tagállamok, mint Dánia vagy Svédország is esetleg elgondolkodnának a kilépés lehetőségén, amely az unió jövője szempontjából igen kedvezőtlen scénárióhoz vezetne.

Irodalomjegyzék

- ARATÓ K. – KOLLER B. (2013): *Képzelt Európa*. Budapest, Balassi.
- ARATÓ K. – KOLLER B. (2015): *Európa utazása. Integrációtörténet*. Budapest, Gondolat.
- ARCHER, C. (2008): *The European Union*. London – New York, Routledge.
- Az Egyesült Királyság miniszterelnöke által az Európai Tanács elnökének eljuttatott, 2017. március 29-én kelt levél. XT 20001/17. Brüsszel, 2017. 03. 29. Elérhető: www.data.consilium.europa.eu/doc/document/XT-20001-2017-INIT/hu/pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Az Európai Tanács 2017. 04. 29-i rendkívüli ülésének (50. cikk) EUCO XT 20004/17 iránymutatásai. Brüsszel, 2017. 04. 29. Elérhető: www.consilium.europa.eu/media/21750/29-euco-art50-guide-lines-hu.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 28.)
- A Tanács 2017. 05. 03-i COM (2017) 218 határozata a Bizottságnak a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságával az állam Európai Unióból való kilépésének szabályait meghatározó megállapodásról folytatandó tárgyalások megkezdésére való felhatalmazásáról. Brüsszel, 2017. 05. 03. final. Elérhető: www.eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d053963b-3013-11e7-9412-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_3&format=PDF (A letöltés dátuma: 2012. 12. 15.)
- BÓKA J. – HALMAI P. – KOLLER B. (2016): Válás angolosan. A BREXIT politikai, jogi és gazdasági agendái. *PUBliCo BoNo – magyar közigazgatás*, 2016/2. 58–79.
- CAMERON, D. (2015): *A New Settlement for the United Kingdom in a Reformed European Union*. David Cameron levele Donald Tusknak, 2015. 11. 10.
- CAMERON, D. (2013): *Nagy-Britannia és Európa*. Beszéd, 2013. 01. 23. Bloomberg, London. Elérhető: www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg (A letöltés dátuma: 2017. 11. 17.)
- DARVAS Zs. – EFSTATHIOU, K. – RAPOSO, I. G. (2017): *Divorce settlement or leaving the club? A breakdown of the Brexit bill*. Elérhető: www.bruegel.org/wp-content/uploads/2017/03/WP_2017_03-.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 28.)
- David Davis on moving onto phase two of Brexit talks* (2017). Elérhető: www.bbc.co.uk/programmes/p05qnhmh (A letöltés dátuma: 2017. 12. 27.)
- DAVIES, N. (2002): *Európa története*. Budapest, Osiris.
- DEMERTZIS, M. – SAPIR, A. (2017): *Brexit, phase two (and beyond): The future of the EU-UK relationship*. Elérhető: www.bruegel.org/2017/12/brexit-phase-two-and-beyond-the-future-of-the-eu-uk-relationship (A letöltés dátuma: 2017. 12. 27.)

- Invitation letter by President Donald Tusk to the members of the European Council ahead of their meetings on 14 and 15 December 2017.* Elérhető: www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/12/12/invitation-letter-by-president-donald-tusk-for-the-members-of-the-european-council/ (A letöltés dátuma: 2017. 12. 24.)
- Joint Report from the Negotiators of the European Union and the United Kingdom Government on Progress during Phase 1 of Negotiations under Article 50 TEU on the United Kingdom's Orderly Withdrawal from the European Union.* 2017. 12. 08. Elérhető: www.ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/joint_report.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 11.)
- Joint Statement of the Heads of Governments of the Visegrad Group Countries: Towards Union of Trust and Action.* 2016. 06. 28. Elérhető: www.visegradgroup.eu/calendar/2016/joint-statement-of-the-160629 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 24.)
- MAY, T. (2017): *Florence speech: a new era of cooperation and partnership between the UK and the EU. Prime Minister Theresa May set out how the UK will be the strongest friend and partner to the EU after we leave the EU.* Beszéd, 2017. 09. 22. Elérhető: www.gov.uk/government/speeches/pms-florence-speech-a-new-era-of-cooperation-and-partnership-between-the-uk-and-the-eu (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- MAY, T. (2017): *Lancaster House Speech. The government's negotiating objectives for exiting the EU. Prime Minister Theresa May set out the Plan for Britain, including the 12 priorities that the UK government will use to negotiate brexit.* Beszéd, 2017. 01. 17. Elérhető: www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm-speech (A letöltés dátuma: 2012. 12. 12.)
- MAY, T. (2017): *Statement on EU negotiations. Prime Minister Theresa May updated the House of Commons on negotiations for the UK's departure from the European Union.* Közlemény, 2017. 12. 11. Elérhető: www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-on-eu-negotiations-11-december-2017 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- MORAVCSIK, A. (1998): *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht.* London, UCL Press.
- Review of the balance of competences. Foreign and Commonwealth Office. United Kingdom* (2017). Elérhető: www.gov.uk/review-of-the-balance-of-competences (A letöltés dátuma: 2017. 11. 25.)
- There has been a shift against brexit, but the public still think we should go ahead with it* (2017). Elérhető: www.yougov.co.uk/news/2017/10/27/there-has-been-shift-against-brexit-public-still-t/ (A letöltés dátuma: 2017. 12. 27.)
- VERHOFSTADT, G. (2017): *After@DavidDavisMP's unacceptable remarks, it's time the UK government restores trust. These amendments will further toughen up our resolution.* Elérhető: <https://twitter.com/guyverhofstadt/status/940540781684719616?lang=en> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 01.)
- WARD, M. (2017): *Statistics on UK-EU Trade.* Elérhető: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7851> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 01.)